

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1949**

ANNA REGINA KHEVENHÜLLER TILL JULITA

av Andreas Lindblom

Det berättas att när adelskapet avskaffades i Österrike efter första världskriget, någon furst Schwarzenberg lät trycka på sitt visitkort: Nobilisé par Charlemagne, dénobilisé par Karl Renner.¹ En fullt så elegant formulering skulle medlemmarna av den ännu fortlevande österrikiska familjen Khevenhüller inte ha kunnat åstadkomma, de måste nöja sig med att räkna sina anor i landet från vid pass år 1036 då en medlem skall ha inflyttat till Kärnthen från Franken.

Samma år som Gustav II Adolf stupade vid Lützen nämnes f. d. kejsarliga rådsherrn Paul Khevenhüller som överste vid ett kavalleriregemente i svensk sold. Han kämpade alltså mot sitt fosterland, något som likväl ter sig mindre osympatiskt när man får veta att han var god protestant och 1629 måst gå i landsflykt för sin tros skull. Rik som han var, försträckte han svenska regeringen stora penningssummor. 1636 reser han över till Sverige där han erhåller kronogodsens Julita, Äs, Fogelstad och Forsby, alla belägna omkring sjön Öljaren i Södermanland, i förläning som säkerhet för sina stora fordringar. På Julita fortsätter han den viktiga bruksrörelse, huvudsakligen kanontillverkning, som igångsatts av hans landsman och frejdade företrädare på godset, artilleriöversten Melchior Wurmbrandt. För övrigt säges Khevenhüller ha varit bondeplågarare — inget särskilt originellt på den tiden — varjämte förtäljes att han dog

¹ "Adlad av Karl den store, berövad adelskapet av Karl Renner" (österrikisk statskansler 1918—20).

i rikssalen på Stockholms slott, ”då han stod och värmde sig vid spisen, sedan han med de övriga riksens råd bevistat kronprinsens sedermera konung Carl XI:s döpelseakt”.

Detta och åtskilligt mer av äkta eller tvivelaktigt värde kan man utläsa ur lättillgängliga skrifter, främst svenska adelns ättartavlor. Släkten Khevenhüller introducerades nämligen 1647 som nr 10 bland friherrarna på det svenska riddarhuset; den dog ut redan 1662 med stamfaderns yngste son.

Här intresserar oss framförallt dennes äldsta syster, Anna Regina. Hon var född i Kärnthen 1618, samma ödesdigra år alltså som trettioåriga kriget bröt ut. Vi får anta att den unga skönheten följde med fadern i landsflykt och sedan vidare över till Sverige, till det nya hemmet på deras svenska sätesgård Julita — han skrev sig friherre till Julita, Landscron och Wernberg, arvherre till Hohen-Osterwitz och Carlsburg. Sedan hör vi ingenting om henne förrän den 26 januari 1654, då hon gifter sig på Julita med Matthias Palbitzki. Denne pommerske adelsman är en i vår kulturhistoria välkänd figur. Efter en sorgfällig uppfostran i bokvett och krigiska dygder kommer han genom förmedling av fältmarskalken Gustav Horn till hovet i Stockholm, där han snart avancerar till drottning Kristinas kammarherre och konstagent i främmande land. I denna senare egenskap tillbringar han åren 1645—48 huvudsakligen i Egypten, Grekland och Italien. 1649—50 möter man honom ånyo i Italien denna gång med diplomatiskt uppdrag; härifrån återvänder han hem till drottningens kröning. 1651 är han åter stadd på resande fot, vi finner honom sålunda tillsammans med sin blivande svåger Paul Khevenhüller d. y. i Spanien, där han utvecklar sin för tiden och honom själv typiska dubbelverksamhet som diplomat och konstagent. Knappt har han i januari 1654 hunnit gifta sig, förrän han ånyo beger sig i väg dit ned — kanske blev det som Granberg antagit, tillika hans bröllopsresa. Han hemkallas emellertid av Karl X Gustav som önskade ha honom i sitt högkvarter under det polska fälttåget. Palbitzki:s vidare ambassader och uppdrag — i Tyskland, Polen och Österrike — kan vi hoppa över. Vi konstaterar bara att han vid svärfaderns död, 1662, erhöll Julita i förläning, ehuru han troligen inte tog

Anna Regina Khevenhüller. Teckning av Matthias Palbitzki i en honom fordom tillhörig skissbok, nu på Lövestads slott i Östergötland.

Anna Regina Khevenhüller. Julita.

Anna Regina Khevenhüller. Julita.

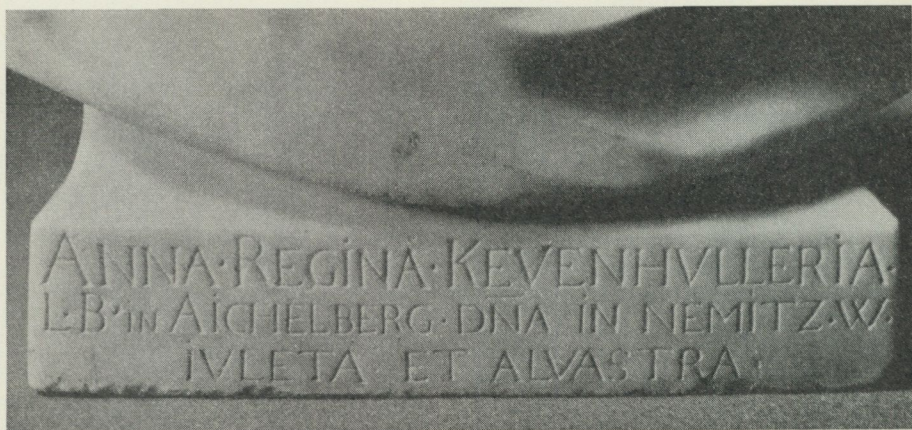
Upptill: Anna Regina Khevenhüller. Detalj. — Nedtill: Drottning Kristina. Detaljer av en bronsbyst, italienskt arbete. Nationalmuseum, Stockholm.

gåvan i besittning förrän efter svärmoderns frånfälle 1670, samt att han själv avled på Julita år 1677 femtiofyra år gammal. Den som vill veta mer om Palbitzki finner åtskilligt i Wilhelm Nissers fina skildring av honom "som connoisseur och tecknare", vilken framförallt bygger på hans i Riksarkivet bevarade dagbok och de skissböcker som tillhör resp. Nationalmuseum och biblioteket på Lövestads slott i Östergötland.

År 1948 har Nordiska museet i deposition från Nyköpings museum erhållit en utsökt vacker marmorbyst föreställande Palbitzki's ovan omtalade maka Anna Regina Khevenhüller. Den överlämnades välvilligt i anslutning till vår begäran för att uppställas på Julita, hennes forna hem. Bysten är ett utsökt konstverk i naturlig skala (dess höjd är 61 cm).

Ur modehistorisk synpunkt tilldrar sig håruppsättningen ett särskilt intresse. Håret är delat i två stora länkar och benat i mitten; de faller ned över öronen och förenas till en knut i nacken. Över hjässan ett band, ovanför vilket håret är slätkammat. Två lösflätor har arrangerats, den ena runt bakhuvudet, den andra på tvären från hjässan och ned under hårknuten. Ett par långa lockar faller över axlarna, några smärre hänger ned vid öronen. Frisyren är mycket komplicerad, den skiljer sig påtagligt från 1650-talets rika svall av "naturliga" lockar. Palbitzki har i Lövestadalbuket avbildat sin hustru med detta äldre, från de tidigare drottning Kristina-porträtten välkända hårmode.¹ Intressant nog stämmer marmorbystens avancerade frisyr rätt väl men den som förekommer på en Bernini (enligt min mening med orätt) tillskriven bronsbyst av drottning Kristina som Nationalmuseum häromåret förvärvade från Italien. Skillnaden är egentligen bara den att drottningens hår över pannan klippts och friserats i smålockar. Bysten bär den något äldre Kristinas drag och torde härröra från 1670-talet. De ensamma långa lockarna som faller ned på axlarna — liksom på Anna Regina-bysten — kan ur modesynpunkt dateras till tiden efter 1660.

¹ I Lövestad- och Nationalmuseialbumen finns ytterligare ett antal kvinnoporträtt. Inget av dessa kan dock med säkerhet identifieras med Anna Regina.

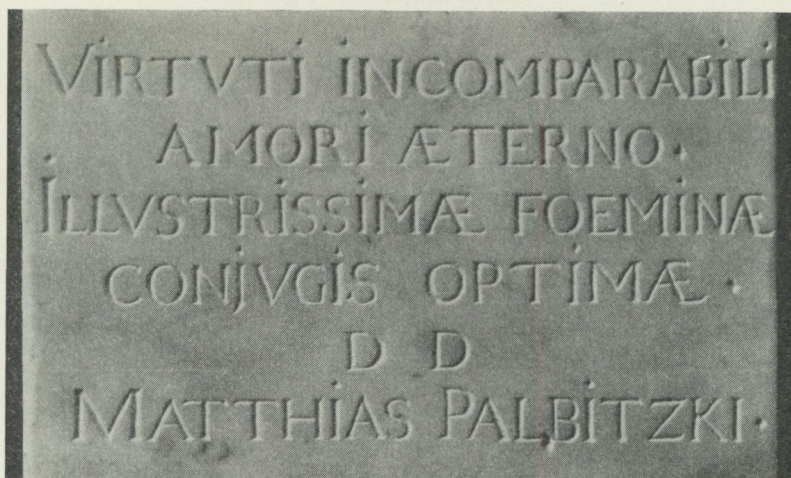
Inskriften på sockelns framsida.

Men vi återvänder till Julitabysten. Den återger ett stolt och förnämt ansikte, påfallande likt drottning Kristinas. Sannolikt skulle någon velat identifiera porträttet med henne, därest det varit anonymt; nu är bilden dokumenterad så tydligt som önskas kan genom den efter allt att döma samtidigt huggna inskriptioner på sockeln. Framtill läser man:

ANNA . REGINA . KEVENHVLLERIA .
L . B . IN AICHELBERG . D. N. IN NEMITZ . W .
IVLETA . ET ALVA STRA.

Och baktill:

VIRTVTI INCOMPARABILI
AMORI ÆTERNO
ILLVSTRISSIMÆ FÆMINÆ
CONJVGIS OPTIMÆ.
D D
MATTHIAS PALBITZKI.

Inskriften på sockelns baksida.

Nu några kommentarer: Framsidans inskription titulerar den porträtterade som friherrinna (libera baronissa) till Aichelberg, detta helt naturligt alldenstund fadern var friherre till detta österrikiska gods som släkten förvärvat redan 1429. Däremot rubriceras hon allenast som fru (domina) till de palbitzkiska stamgodsen Nemitz och Warbelow (inskriftens W) i Pommern samt till Alvastra som Palbitzki fått i förläning; maken hade nämligen ännu ej upphöjts i friherrligt stånd, det skedde först 1675. Särskilt anmärkningsvärt är dock, att hon jämväl anges som fru till Julita. Här residerade ju på 1650- och 1660-talen hennes mor, riksrådets maka, Regina Catharina von Windisch-Grätz som avled först 1670. Titeln "fru till Julita" kan dottern omöjligen ha lagt sig till med förrän efter den 19 december 1662, då Mattias Palbitzki, såsom vi förut erfarit, erhöll gården i förläning. Vi skall emellertid se att bystens datum måste förskjutas flera år framåt, vilket sammanhänger med tolkningen av dokumenteringens innebörd.

Baksidans inskription utgör en högstämd hyllning från make till maka: "Åt den oförlikneliga dygden och den eviga kärleken

hos en lysande kvinna och den bästa maka ägnar Matthias Palbitzki denna hyllningsgård."

Tonfallet i texten, vars samtidighet med marmorbysten ej finnes någon anledning att betvivla, talar starkt för att den tillkommit efter Anna Reginas frånfälle som inträffade den 24 juni 1666. Åt en levande reser man näppeligen en vård med så patetiska ordalag. När hustrun dog var Palbitzki i Wien. Dagboksanteckningen lyder: "(hat) mich Gott mit dem grosen Unglük beleet dn. 24. Junij meine Tugendliches Ehegemahl durch den Todt und zwar abwesend von mihr genommen." Studerar man Lövstadalbumets här reproducerade porträttbyst av Anna Regina från 1650-talet, så finner man att Palbitzki senare med annan färg kring densamma målat en lagerkrans samt upptill försett det hela med texten: *Æternus mihi dolor et amor* (Evig blir mig smärtan och kärleken). Orden har givetvis nedskrivits efter dödsfallet. Man lägger särskilt märke till uttrycket *æternus amor*, som återfinnes även på bysten och som onekligen pekar hinsides. Bland Palbitzkis bevarade teckningar intar gravmonumenten intressant nog en framträdande roll. Det finns i Lövstadalbumet exempelvis en fantasibild med Pantheon i bakgrunden och en pyramid till höger med inskriften "Den eviga fridens boning" samt i förgrunden ett monument över tvenne makar vars inskrift säger oss att det rests "Åt den Högste guden och den Eviga kärleken (D M ÆTERNOQ AMORI)".

Vem är mästaren till den i sin art hos oss ganska enastående marmorbysten? Redan 1923 och 1924 uttalade jag den förmodan att Nicolas Cordier — den ende franske bildhuggare av betydning som under 1650—60-talen verkade i Sverige — borde få äran av detta verk. Det var föreningen av formens galliskt kyliga elegans och uttryckets pejlande mänsklighet som kom mig att rikta tanken mot Frankrike. Bland de många tyska och nederländska skulpturverk som vi äger i Sverige från samma tid finns ju ej något av denna art. Enär av Cordiers bestyrkta verk inget är bevarat, hängde mitt antagande dock i luften.

Sedan Karling emellertid 1931 visat att det just var Palbitzki som engagerade Cordier i Italien för drottning Kristinas räk-

ning och vid sin återkomst till Stockholm 1650 hade denne i sällskap, blev sambandet mellan den franske mästaren i Sverige och Julitas blivande herrskap helt naturligt. Min hypotes om Cordier som bystens upphovsman stärktes härigenom. Waldén, som ägnat tidens svenska skulptur djupgående studier, anslöt sig tveklöst till attributionen.

Emellertid häftar därvid en besvärlig hake. Waldén upptäckte på sin tid i framlidne dr Emil Hultmarks numera för den fria forskningen beklagligtvis stängda arkiv en notis som visade att Cordier begrovs i Stockholm den 3 februari 1667. Han överlevde sålunda den porträtterade med bara ett halvt år. När man dessutom av Palbitzki's dagbok vet att denne ej återkom till Sverige från Wien förrän "mit den Ausgang dess Maji 1667", så ter sig attributionen ännu mer problematisk. Kanske finns det ändå något rimligt sätt att rädda Cordiers mästarnamn åt bysten? Den okände marmorhuggare som utfört densamma kan ju haft ett original av Cordier att gå efter. Nog vore det väl ändå egendomligt om konstentusiasten Matthias Palbitzki, som själv gång på gång skickligt avtecknat sin maka, inte skulle ha låtit den just av honom i Sverige introducerade Cordier modellera hennes bild! Kanske har Palbitzki redan från Wien gett Cordier order om marmorbysten, denne skulle ju då haft omkring ett halvt år på sig för utförandet av ett dylikt uppdrag. Om man inte vill pressa fakta för hårt, får man nog nöja sig med den förra hypotesen, dvs. att en bildhuggare X. huggit marmorn efter ett äldre skulpterat porträtt av Cordiers hand. Hårmodet med sina ensamma axellockar talar som vi förut påpekat för tiden efter 1660. Wilhelm Nisser har också framhållit att bysten "av frisyren att döma (härrör) från en betydligt senare epok" (än 50-talet). Naturligtvis kan den dock ej vara yngre än 1677, Palbitzki's eget dödsår. Dateringen 1666—1677 är emellertid säker och det är ju vackert så.

Har bysten en gång haft sin plats på Julita? Det kan ej bevisas. Till Nyköpings museum kom den från Julita granngård Äs, som ägts av Anna Reginas dotter Christina Beatrix, gift von Ungern-Sternberg, vilken fick godset som arvslott vid Matthias Palbitzki's död 1677. Säkerligen var det vid detta till-

fälle som hon också erhöll moderns marmorporträtt. På Äs stod bysten i varje fall redan 1728, enligt vad Marshall Lagerquist meddelat mig.

Enär Palbitzki som änkling tog Julita i besittning 1670 och bodde där till 1677, så blir bystens hemortsrätt på den gamla gården vid Öljarens strand långt mer än en sannolikhet. Visserligen innehade Palbitzki även Alvastra, där för övrigt Anna Regina avled 1666, men på 70-talet tycks Julita varit hans huvudresidens. Där avled han också 1677. En vackrare bild av en älskad hustru kan en efterlevande make knappast önska sig. Och i vårt magra bestånd av barockskulptur framstår bysten som något av det bästa som bevarats. Nordiska museet stannar förvisso i stor tacksamhetsskuld till styrelsen för Nyköpings museum för att den i känslan av det rätta historiska sammanhanget tillät Anna Regina att flytta tillbaka till den trakt där hon lång tid levat och verkat. Och vi har allt skäl att hälsa henne med ett "Välkommen åter".

Litteratur: O. Granberg, Allart van Everdingen, 1902. S. Karling, Trädgårdskonstens historia i Sverige, 1931. A. Lindblom, Fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige, 1923, samt Jacques-Philippe Bouchardon, 1924. W. Nisser, Mathias Palbitzki, 1934, B. Waldén, Nicolaes Millich, 1942. Angående frisyren, se O. Gustafsson, Hår- och skönhetsvård, 1947. Förf. har haft förmånen att med denne framstående yrkesman diskutera Julitabystens frisy. Major E. Nordenfalk, intendent vid Lövestadmuseet, tackar jag för utlåning av Palbitzki's skissbok.